

volgende generatie vrouwen verworpen, de belangstelling voor het nationale ingeruild voor die van de mondiale omgeving.

Het is een rijk en veelzijdig essay geworden dat aan de hand van genoemde thema's een fraai overzicht geeft van de geschiedenis van vrouwen in Nederland in de twintigste eeuw en dat stelling neemt in tal van thema's uit dit deel (de invloed van de oorlog op vrouwen, de geringe arbeidsparticipatie, de vrouwensfeer). Er blijven zeker vragen open. Voor de geringe arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland worden alleen culturele oorzaken genoemd (563); economische ontbreken. Verzuiling mag dan een typisch Nederlands verschijnsel zijn, eerdere artikelen uit deze delen geven aan hoe belangrijk het rooms-katholicisme ook in andere landen voor vrouwen is geweest (Italië, België). Is 'nationalisering' van vrouwen daar niet eveneens via confessionele vrouwenorganisaties verlopen? Is het Nederlands patroon dan wel zo uniek? Of ging het in Nederland om een mengeling van een, mede door industrialisatie en protestantisme beïnvloede, relatief gunstige ontwikkeling van politieke rechten voor vrouwen (in dit deel 'het Noordepese model' (V, 443) genoemd) en confessionele organisatie? Het zijn vragen die door vergelijking van dit artikel met andere uit deze bundels opkomen. Hetgeen de stimulerende invloed van dit grootse project bewijst.

Elsbeth Locher-Scholten

M. Braun, *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992; Amsterdam: Het Spinhuis, 1992, 443 blz., f45,-, ISBN 90 73052 33 5).

Het is maar gelukkig dat de schrijfster van dit boek, dat zij in 1992 aan de Universiteit van Amsterdam als dissertatie verdedigde, haar schepping een ondertitel heeft meegegeven. De hoofdtitel zou degene die het boek openslaat anders op wonderlijke gedachten kunnen brengen. Nu weet de lezer, dat het—onder andere—over het huwelijksrecht moet gaan. Marianne Braun had dit gemakkelijk kunnen voorkomen door haar boek een wat neutralere titel als 'De prijs van het jawoord' mee te geven. Misschien iets minder provocerend, maar mijns inziens meer in overeenstemming met het onderwerp: de discussie over de rechtspositie van de gehuwde vrouw zoals die in de tweede helft van de negentiende eeuw gevoerd werd. Een dergelijke titel zou tevens recht doen aan het feit dat er veel meer redenen zijn om te trouwen dan de liefde alleen, terwijl dat voor de rechtspositie van de gehuwde vrouw niets uitmaakte.

De in dit boek centraal staande discussie werd aangezwengeld door de voorvechtsters van wat nu de eerste feministische golf wordt genoemd. In hun ogen was er veel mis met de rechtspositie van de gehuwde vrouw. Het feit dat een vrouw door het aangaan van een huwelijk haar handelingsbekwaamheid verloor en onder de voogdij van haar echtgenoot, de zogenaamde maritale voogdij, kwam, was voor hen onverteerbaar en diende veranderd te worden. De gevestigde (mannelijke) orde ging overigens niet onmiddellijk overstag, zodat er stevig moest worden gestreden. Marianne Braun beschrijft deze strijd met grote nauwgezetheid en gevoel voor detail, waardoor de lezer soms het gevoel krijgt dat nu het laatste woord over dit onderwerp gesproken is. Af en toe mist men in de wijze van benadering van het onderwerp echter een zekere mate van afstandelijkheid en neutraliteit en soms zelfs kritische zin. Over de vraag of de argumenten, die de voorvechters van de verbetering van de rechtspositie van de gehuwde vrouwen naar voren brachten, nu allemaal even valabel waren, laat de schrijfster zich niet uit. Zo kan men zich afvragen, wat er waar is van het argument, dat het huwelijksgeluk gediend zou

worden door het opheffen van de maritale voogdij. De toename van het aantal echtscheidingen in onze tegenwoordige tijd — 38 jaar na de invoering van de *lex-Van Oven* — doet vermoeden dat deze opvatting tamelijk naïef is en dat nog andere factoren van invloed moeten zijn op dit huwelijksgeluk.

In haar aanloop tot de beschrijving van de discussie over de rechtspositie van de gehuwde vrouw in de tweede helft van de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw, besteedt de schrijfster ook enige aandacht aan de voorgeschiedenis van het instituut van de maritale voogdij (22-27). Deze paragraaf behoort tot de zwakste gedeelten van het boek en bevat bovendien een aantal rechtshistorische onnauwkeurigheden. Zo is het *Wetboek Napoleon ingerigt voor het Koninkrijk* [en niet 'Koninkrijk'] *Holland* ingevoerd in 1809 en werd de Franse *Code civil* van 1809 in ons land in 1811 van kracht (23). Verder is het storend dat bij de weergave van de rechtshistorische ontwikkeling weinig rekening gehouden wordt met de provinciale verschillen, hoewel de schrijfster deze op zich wel signaleert (23). De door haar vermelde 'politieke ordonnantie' van 1580 bijvoorbeeld gold alleen in Holland en niet in de rest van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (25). Het schrijven van een goede, beknopte (rechts)historische terugblik is echt niet eenvoudig. Een ander punt van kritiek betreft de tweedeling 'bronnen' en 'secundaire literatuur', waar de schrijfster verantwoording aflegt van de door haar gebruikte boeken. Het is mij niet duidelijk geworden waarom het artikel van Armide Amazone, 'Over de manlyke dwinglandy' uit 1989 een bron is en het artikel van P. P. de Baar, 'Sani Pries en de naaistersbond' uit 1981 secundaire literatuur. Misschien had de schrijfster dit onderscheid, dat zij kennelijk zinvol vond, beter even kunnen toelichten. *Mutatis mutandis* geldt hetzelfde voor de twee als bijlage toegevoegde arresten. Nergens in de tekst wordt naar deze arresten verwezen, zodat men zich kan afvragen waarom de schrijfster deze bijlage heeft opgenomen. Ook hier was enige toelichting welkom geweest.

Alle kritiek doet echter geen afbreuk aan de verdiensten van het boek. Wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van de vrouw en de vrouwenbeweging, vindt hier de hele discussie over de rechtspositie van de gehuwde vrouw in de periode 1870-1920 beschreven, waarbij niet alleen aandacht gegeven wordt aan vele nadelige aspecten van deze positie voor de vrouwen in kwestie, maar ook aan de kleine soms zwaar bevochten wettelijke verbeteringen. Blijft de vraag, waarom in de genoemde periode zoveel van onze voormoeders toch in het huwelijksbootje gestapt zijn en de prijs hebben betaald. Wat was de werkelijkheid achter de wet? Over de discussie zelf lijken wij nu alles te weten, maar er blijven nog genoeg vragen over.

B. S. Hempenius-van Dijk

C. Koopmans, *Dordrecht 1811-1914. Een eeuw demografische en economische geschiedenis* (Dissertatie Rotterdam 1992, Publikaties van de Faculteit der historische en kunstwetenschappen IV; Hilversum: Verloren, 1992, 309 blz., f49,-, ISBN 90 6550 405 2).

In deze 'Rotterdamse' dissertatie over de geschiedenis van Dordrecht hanteert Carolien Koopmans een interessante stadsconceptie. Ze wil Dordrecht zien als 'substelsysteem' van de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving. Met die samenleving was het in het begin van de vorige eeuw treurig gesteld. Handel en nijverheid hadden door de Napoleontische oorlogen en het continentaal stelsel zwaar geleden. Ook Dordrecht toonde als stadje van 19.000 zielen geen florissante aanblik. Werkloosheid en armoede heersten alom. Na 1850 veranderde de situatie maar zeer geleidelijk. In het voetspoor van De Jonges boek *De industrialisatie in*